

Mislukte natuur

KN 28-03-09 14:04:04 4.1.jpg

Het nieuwe natuurgebied Beekbergerwoud bij Apeldoorn moet een 'oerbos' vervangen. In 2007 is er 20.000 kubieke meter grond afgegraven. Volgens ecologen ontwikkelt de natuur zich er niet goed, omdat er te veel fosfaat uit mest in de bodem is achtergebleven. FOTO WALTER HERFST

De grote es met wijd uitgespreide grillige takken is meer dan honderd jaar oud. Hij staat aan de rand van een natuurgebiedje bij Apeldoorn dat de idyllische naam Beekbergerwoud draagt. Alleen: er is geen woud, en het is ook niet oud. Er is wel een groot ven, twintig centimeter diep, de bodem kaal. Eromheen een platte mat van gras en riet, door de winterkou geel geworden. Katoenachtige vlokken hangen aan de lisdodden. Een kronkelend zandpad gaat een verhoging op. Daar groeien pitrussen: donkergroene, sprictige polen. Langs de houtwal vliegt een roofvogel. Een havik, zegt de boswachter. Tot 2007 was het Beekbergerwoud een weiland. Sinds de opkomst van ‘nieuwe natuur’, twintig jaar geleden, ondergaan veel weilanden een metamorfose. Waar eerst koeien geweid werden of maïs geteeld, zien natuurbeschermers en ecologen graag heides, drassige moerassen en bloemrijke weides ontstaan. Het zijn stuk voor stuk landschappen die gewild zijn om hun biodiversiteit. Er groeien veel soorten planten, vlinders en andere insecten, kikkers, vissen en andere waterdieren varen er wel bij. Maar vanwege de meststoffen die in de tweede helft van de twintigste eeuw massaal op akkers

en weilanden zijn uitgestrooid, is het scheppen van nieuwe natuur niet gemakkelijk. Op bodems vol mest krijgen snelle groeiers de overhand, die het landschap vanzelf van de ene monocultuur – gras, maïs – in de andere veranderen. Vennetjes groeien vol alg of kroos, heides raken bedekt met grote pollen grasachtige planten, onder bomen tieren brandnetel en braam. Wat zo van nature ontstaat, kan aardig zijn om in te wandelen. Maar het is geen natuur die onderdak biedt aan zeldzame dier- en plantensoorten.

TWINTIG CENTIMETER Lang niet altijd gaat het dus goed, met die omvorming van landbouwgrond. Ecoloog Renée Bekker van de Rijksuniversiteit Groningen onderzocht met geld van het Prins Bernhard Cultuurfonds het nut van een van de belangrijkste methoden die in Nederland wordt toegepast om van landbouwgrond natuur te maken: ontgronden. Tussen 1990 en 2006 is maximaal 470 km² ontgrond, een oppervlak ter grootte van de halve Veluwe – al kan het ook veel minder zijn (zie kader). Op die gronden is de graafmachine langsgelkomen. Die haalt minstens de bovenste twintig centimeter van de bodem weg, en soms wel een meter. De bemeste grond moet eraf; wat overblijft

is kaal zand. Daarop moet de nieuwe natuur zich gaan ontwikkelen. Bekker onderzocht ontgronde gebieden in het oosten van Nederland. In 2006 en 2007 bezocht ze 42 natuurterreinen: vooral heides, vennen en graslanden. Zo’n tweehonderd mensen kwamen eerder dit jaar naar een congreszaal in Driebergen om haar resultaten te horen, meest mensen van natuurorganisaties en ecologische adviesbureaus. “Ik heb prachtige dingen gezien”, hield ze haar gehoor voor. “Soms stond het tere guichelheil naast de zonnedauw, prachtig. Maar ergens in Twente (De Duivelshof, Hvs) was een gebied met een monocultuur van paardebloem. Alleen maar paardebloem, ik wist niet dat het bestond”, zegt ze geamuseerd. Over het ontgronden is ze matig enthousiast. Het heeft wisselend succes, vindt ze. Positief bezien: “Waar eerst maïs groeide, groeit het nu niet meer.” Maar: “Iedereen wil soortenrijke graslanden, maar heel vaak ontstonden die niet na het ontgronden.” Het Groningse onderzoek biedt geen compleet overzicht van natuurontwikkeling in Nederland. Het ging alleen over ontgronden, en ook nog alleen over die helft van Nederland waar de bodem uit zand bestaat. Maar het laat duidelijk

zien dat de verwachtingen vaak te hooggespannen zijn. Het kost tientallen jaren voor het gewenste, gevarieerde landschap ontstaat. Wie dat proces wil versnellen, moet gaan tuinieren. Plantenzaad uitstrooien. Grond met nuttige schimmels in het gebied scheppen. Misschien wel vlinders uitzetten. Vijftien jaar geleden was het taboe, zeggen ecologen. Wat daarvoor in de plaats gekomen is, is verdeeldheid. Sommigen vinden het handmatig verspreiden van soorten ‘forceren’. Maar anderen vinden dat die houding louter gebaseerd is op emotie. Hoe veel kunstgrepen accepteren we voor natuur?

TE VEEL MEST Het Beekbergerwoud bij Apeldoorn, 54 hectare groot en in bezit van Natuurmonumenten, ligt er fraai bij in de winterzon. Maar het is geen voorbeeld van geslaagd ontgronden. Op het symposium werd het aangehaald als een gebied dat lijdt onder een typisch probleem: te veel mest. Er is niet grondig genoeg ontgrond. Fons Smolders, ecoloog aan de Radboud Universiteit, liet foto’s zien en wees op de donkergroene pitrus, een plant die hoge, taaië pollen vormt. “De natuurontwikkeling is er geen succes, tot nu toe.” Waar pitrus groeit, groeien geen zeldzame planten. De plant trect welig op bemeste grond; twee jaar nadat de

graafmachine in het Beekbergerwoud zijn werk deed, bedekt de plant het centrale, hogergelegen deel van het terrein. “Op die plekken zit veel te veel fosfaat”, zegt Smolders. “Het ziet er mooi uit, met mooie bruggetjes en uitkijkposten, maar qua natuurwaarden is het niet wat het zijn moet. Het is te rijk.” Het stukje ex-oerbos van Natuurmonumenten is een typisch voorbeeld van de moeilijkheden die beheerders tegenkomen. Soortgelijke problemen ondervinden Staatsbosbeheer en de provinciale landschapsorganisaties, die ook veel nieuwe natuur maken. ‘Herkansing voor een verloren oerbos’, was de slagzin toen begin jaren negentig de plannen werden gemaakt voor het Beekbergerwoud. Tot in de jaren 1870 lag er een oud loofbos. Het plan is dat er weer een vochtig boslandschap ontstaat, 300 hectare groot, met veel schraal grasland en met vennen gevoed door kwelwater.

Eind jaren negentig is begonnen met de eerste vijftig hectare, vertelt boswachter Wilco Zwaneveld. Hij is een lange man die met liefde praat over het purper van jonge elzen. Sinds 1998 is het weiland niet meer bemest, zegt hij, en werd elk jaar het hooi weggehaald om het terrein voedselarmer te krijgen. Dat ‘maaien en afvoeren’ is daarvoor een alomtegenwoordige tch-

graafmachine in het Beekbergerwoud zijn werk deed, bedekt de plant het centrale, hogergelegen deel van het terrein. “Op die plekken zit veel te veel fosfaat”, zegt Smolders. “Het ziet er mooi uit, met mooie bruggetjes en uitkijkposten, maar qua natuurwaarden is het niet wat het zijn moet. Het is te rijk.” Het stukje ex-oerbos van Natuurmonumenten is een typisch voorbeeld van de moeilijkheden die beheerders tegenkomen. Soortgelijke problemen ondervinden Staatsbosbeheer en de provinciale landschapsorganisaties, die ook veel nieuwe natuur maken. ‘Herkansing voor een verloren oerbos’, was de slagzin toen begin jaren negentig de plannen werden gemaakt voor het Beekbergerwoud. Tot in de jaren 1870 lag er een oud loofbos. Het plan is dat er weer een vochtig boslandschap ontstaat, 300 hectare groot, met veel schraal grasland en met vennen gevoed door kwelwater.

HOUTWALLEN Het klinkt simpel: als je zeldzame planten wil, zaai je ze uit. Maar dat ligt gevoelig. Luister naar Evert Dijk en Harry Koster, terreinbeheerders van het Landschap Overijsel. Dijk is, en Koster was, verantwoordelijk voor de natuurontwikkeling in een beekdal in Oost-Twente, het dal van de Mosbeek. Het is een kleinschalig, liefelijk glooiend landbouwgebied met veel houtwallen. De weilanden die het Landschap stuakte bij beetje in bezit krijgt, moeten schraler worden, en vooral moet het kalkrij-

Wat te doen als nieuw aangelegde natuur zich niet als natuur wil gedragen?

Dan kun je decennia wachten, nog meer ontgronden of desnoods: zaaien.

Hester van Santen

niek. In de zomer van 2007 werd vier hectare van het gebied bovendien ontgrond. “Hier is twee tot drie steken diep ontgrond”, legt hij uit – vaktaal voor 40 tot 60 centimeter. “Bij ontgronden was het idee dat het voldoende was om de zwarte bovenlaag weg te halen. Dan zou je van de meststoffen af zijn, en de zaadbank (de zaadvoorraad in de bodem, Hvs) overhouden. Daar zitten heidesoorten in, dus zou je een heel mooie bodemvegetatie krijgen.” Maar, zo wees het onderzoek van Renée Bekker uit: ook ónder de zwarte bovenlaag zit vaak nog veel fosfaat. In een kwart tot de helft van de natuurgebieden die Bekker bezocht, staat te veel pitrus. Herstel duurt minstens enkele decennia, soms ook een eeuw. In het Beekbergerwoud is dat ook zo. Zwaneveld: “Nu blijkt dat het fosfaatprobleem zo groot is, dat je wel 70 tot 120 jaar zou moeten maaien en afvoeren om dat weg te krijgen.” Zwaneveld hoopt dat het ijzerrijke kwelwater uit de nabijgelegen stuwwal van de Veluwe het fosfaat onschadelijk maakt. “We kunnen ook decennialang maaien en afvoeren, of opnieuw ontgronden.”

Het commercieel onderzoeksbureau waar de Nijmeegse ecoloog Fons Smolders werkt, B-WA-RE, gaat daarom eerst maar eens bodemonderzoek doen voordat de volgende vijftig hectare van het Beekbergerwoud wordt omgevormd van weiland tot natuur. Als de grondmarkt meewerkt [zie kader] kan er dan dieper worden afgegraven, als dat nodig is.

OUDE ZADEN Daarmee is nog steeds niet zeker of de omstandigheden vervolgens wél geschikt zijn voor natuurontwikkeling. Het idee was dat de soms decennia oude zaden in de bodem zouden ontkiemen. Dat blijkt om twee redenen niet te kloppen. Een: op zaden van heideplanten na is het zaad meestal dood. Twee: door het diepe graafwerk, nodig om de meststoffen te verwijderen, is het zaad meestal verdwenen. Het zaad moet dus van elders komen en ontkiemen in het nieuwe natuurgebied. “Maar”, zegt Bekker, “ontgrond terrein is een heel vijandig gebied voor alles wat zich wil vestigen. Het is er vaak erg droog, of erg nat, en het waait er heel hard – een viiinder waait er zo overheen.” “VVV-heide kun je makkelijk ontwikkelen”, zegt Smolders na het symposium aan de telefoon. “Maar we moeten er ook voor zorgen dat zeldzame plantensoorten niet verdwijnen.” Smolders pleit daarom voor een andere aanpak. Op het symposium vertelde hij over een experiment dat hij deed in de graslanden rond de Hierdense Beek, een beekdal aan de westkant van de Veluwe dat in bezit is van natuurorganisatie het Geldersch Landschap. Oorspronkelijk een schraal grasland vol orchideeën, sinds de jaren zestig zo bemest dat allerlei planten verdwenen.

In het gebied testte Smolders’ groep verschillende combinaties van technieken om nieuwe natuur te ontwikkelen. Daarna werd het aantal plantensoorten geteld. De uitslag: op de controleplekken waar niks gedaan was, groeiden 10 plantensoorten. Het ontgronden, ook uitgeprobeerd, hielp. Waar ontgrond was, ontwikkelden zich daarna 25 soorten. Het meest divers was het testterrein waar na het ontgronden maaisel was verspreid. “Daar stonden zo’n 40 soorten, inclusief een stuk of tien zeldzame planten van de Rode Lijst.” Op die lijst staan de bedreigde planten van Nederland. Het maaisel haalden de natuurbeschermers uit een nabijgelegen natuurgebied, acht kilometer verderop. In het maaisel zitten vanzelfsprekend zaden, dus dat verkort de wachttijd behoorlijk. “Acht kilometer is een behoorlijke afstand voor planten, om zich op eigen kracht te verspreiden. Als je niks doet, kun je lang wachten.”

HOUTWALLEN Het klinkt simpel: als je zeldzame planten wil, zaai je ze uit. Maar dat ligt gevoelig. Luister naar Evert Dijk en Harry Koster, terreinbeheerders van het Landschap Overijsel. Dijk is, en Koster was, verantwoordelijk voor de natuurontwikkeling in een beekdal in Oost-Twente, het dal van de Mosbeek. Het is een kleinschalig, liefelijk glooiend landbouwgebied met veel houtwallen. De weilanden die het Landschap stuakte bij beetje in bezit krijgt, moeten schraler worden, en vooral moet het kalkrij-

WIE WEET ER NOG EEN ONTGROND NATUURGEBIED?

Ik bel gewoon even. Dat dacht de Groningse ecoloog Renée Bekker toen ze begon aan een overzicht van ontgronde natuurgebieden in Nederland. De Dienst Landelijk Gebied, dat namens het ministerie van LNV subsidies verstrekt, zou wel een lijst hebben. Dat was niet zo. Uiteindelijk achterhaalde ze via de overheid, natuurorganisaties, gesprekken met biologen en oude rapporten 150 natuurgebieden op zandgrond waarvan delen waren ontgrond – minstens 20 centimeter waren afgegraven. Bij driekwart daarvan ontbrak informatie om iets over de situatie vóór het ontgronden te kunnen zeggen. Geen logboek, foto’s of plantenlijst. Slechts 42 gebieden konden meedoen in de studie. Intussen is er nog steeds geen overzicht. Tijdens

een onlangs gehouden symposium over ontgronden had het Wageningse instituut Alterra bij de koffie een landkaart opgehangen met een setje viltstiften erbij. Iedereen die nog een ontgrond gebied kende, mocht het intekenen. “Kennis wordt heel slecht overgedragen”, concludeerde Bekker. Het gevolg is “*trial and error*”, vindt zij. Zonder verslaglegging kan er in de natuurontwikkeling niet van andermans projecten geleerd worden. Ook is daardoor niet bekend hoe vaak en hoe veel er ontgrond wordt. De onderzoekers van Alterra kwamen niet verder dan dat maximaal 470 km² en minimaal 70 km² natuurgebied in Nederland ontgrond is. De provincies zijn nu begonnen met een centrale boekhouding; medio dit jaar moet die klaar zijn.

ke kwelwater er weer kunnen stromen. Een deel van het gebied, een voormalige vlasakker, is ontgrond.

Wandelend over de onverharde paden laten Dijk en Koster het terrein zien. Het ontgronde deel, dat op een helling ligt met een bronnetje erin, is hier wel schraal geworden. De beheerders zijn tevreden over de plantengroei. Dijk: “Bij de bron staat vetblad, parnassia en gevlekte orchis.” Koster wijst naar een plantje dat over grond kruipt. “Dit is een leuke plant: de moeraswolfsklauw, die komt de laatste paar jaar behoorlijk terug.” Het natuurbehoud vergt onderhoud. Elk jaar wordt er gemaaid om het ontgronde deel schraal te houden, en de oprukkende ratelpopulieren uit de houtwal worden zonodig afgezaagd. Ook elders zijn er aanpassingen. Hier gaan we een houtwal opnieuw inplanten, wijst Dijk aan. Ergens anders is een oppervlakkig stroompje zo geleid dat het over het pad loopt. “Dat geeft een heel andere beleving”, zegt hij. “We willen het water zichtbaar en hoorbaar maken, dat is hartstikke mooi.” Vijf reeën steken het veld over.

En beschermde planten inzaaien? “Het wordt steeds meer bespreekbaar, maar zo ver zijn we nog niet”, zegt Dijk. “Je kunt denken: we zetten otters uit, waarom geen planten?” suggereert Koster. Dijk: “Ik denk dat het te snel is. Dat we het forceren.” Koster: “Als je zaad inbrengt, kun je niet controleren of je het gebied verder wel goed ingericht – hydrologisch bijvoorbeeld.” Dijk: “Je kunt beter afwachten, geen kunstgrepen toepassen.” Koster: “Het is geen tuin.” Dijk: “Als we vijftig jaar wachten, krijgen we planten als de gevlekte orchis vanzelf.”

Renée Bekker herkent die opvatting, zegt ze in Driebergen tijdens de lunch. “Zaaien was vijftien jaar geleden *not done*. Nu gebeurt het vaak heimelijk. Ik denk dat die houding voortkomt uit calvinisme, of uit een weerstand tegen het actief ingrijpen in de natuur.” Zij is, net als Fons Smolders, er vóór om het wel te doen. “We hebben een verantwoordelijkheid om bepaalde plantensoorten te beschermen, ook tegenover Brussel. Daar moeten we zorg voor dragen.”

Uitgesproken voorstander van soorten uitzetten is ecoloog Martijn Bezemer van het ecologisch instituut NIOO. In Driebergen besprak hij allerlei experimenten waarin organismen van schimmels tot minuscule wormen en planten in

ONTGRONDEN IS OOK GOED VOOR VUILNISBELTEN

Hoe meer vinexlocaties, oude zandputten of afgeschreven vuilnisbelten in de buurt, des te gemakkelijker is het om een natuurgebied te ontgronden. Voor het ontgronden wordt weliswaar overheids subsidie verleend, maar volgens natuurbeheerders en ecologen is die niet voldoende om de kosten te dekken. Noodzakelijk is het daarom dat er een koper is voor de grond. Op korte afstand, omdat het vervoer van aarde duur is. Een hectare een halve meter diep ontgronden levert 5.000 kuub aarde op. Dat zijn bijna honderd vrachtwagens vol. Voor bouwprojecten of het afdekken van

vuilnisbelten is veel grond nodig. Tot midden jaren negentig waren er veel van dit soort projecten, en werd er dus ook veel ontgrond, concludeert onderzoeker Renée Bekker. Nu zijn die projecten schaars en kan er dus niet zo veel ontgrond kan worden als voor de natuur ideaal zou zijn. En de natuurorganisaties moeten de weggeschepte aarde soms noodgedwongen naast of op hun terrein ophopen. Dat kan een mooie panoramaveuel opleveren, maar in het slechtste geval sijpelen de meststoffen zo weer het natuurgebied in.